

МОНГОЛ ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН ЁС ЗҮЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

Д.УНДРАХ

*Доктор, дэд профессор, МУИС, ШУС, Нийгмийн Ухааны Салбар,
Улс төр судлалын тэнхим*

Түлхүүр үг: ардчилсан нийгэм, парламентат ёс, ёс суртахууны зарчим хэм хэмжээ, ёс зүйн зохицуулалт, ёс зүйн доройтол, улс төрийн тогтворгүй байдал

Хураангуй: Монгол дахь улс төрийн ёс зүйн өнөөгийн төлөв байдлыг нэн түрүүн түүнд нөлөөлж буй дотоод хүчин зүйлсийн нөлөөлөлтэй нь уялдуулан тодруулах улмаар түүнийг хариуцлагын тогтолцоонд суурилсан хатуу чанд дүрэм журмаар зохицуулах шаардлагатай болохыг тодруулан гаргахыг зорилоо.

Abstract: While clarifying current state of political ethics in Mongolia with its ailing features of the authoritative few, unstable institutions, unknown legal acts, inactive electorates and impotent state, the author suggests hereby more responsible and ethically fundamental socio-political regulation.

XXI зууны босгон дээр ардчилал хөгжсөн улс орнуудад хүмүүсийг захиран удирдах бус харин олон нийтэд зохистой үйлчлэх зарчмыг хэрэгжүүлэх явдлын ач холбогдлыг ухаарах болж, хүн өөрийнхөө төлөө хөдөлмөрлөж, нийгмийг цогцлоох үйл ажиллагааг ашигтай үр дүнд хүргэх нөхцөлийг бүрдүүлэхэд анхаарах болжээ. Үүнтэй уялдан удирдлагын болон манлайллын арга барилд ч шинэ хандлага болох эрх баригч улс төрийн хүчин, албан тушаалтан удирдлагын үүргийг захиран тушаах аргаар бус харин ёс зүйн зарчмыг дээдлэн өөрийн манлайлал, нэр хүндийнхээ нөлөөгөөр гүйцэтгэхийг чухалчлах болжээ.

Өнөөгийн төр “хүний тоонд дулдуйдах бус” харин нийгэмд үйлчилдэг, боловсон хүчнийхээ чадавхийг нээн гаргахад анхаардаг байх шаардлагатай болж байна. Энэ нь нийгмийн амьдралын тухай шинжлэх ухааны шинэ мэдлэг, түүнд тулгуурласан чадвар, төрийн албаны мэргэжлийн ёс зүйд суурилах ёстой. Парист төвтэй Эдийн Засгийн Хамтын Ажиллагаа, Хөгжлийн Байгууллага (ЭЗХАХБ)-ын гишүүн орнууд төрийн албан хаагчид, тэр дундаа парламентын гишүүдийн ёс зүйн зөв зан суртахууныг дэмжих, хэвшүүлэх замаар удирдлагын хариуцлагыг өндөржүүлэх ажилд анхаарлаа хандуулж байна. Энэ хүрээнд ёс зүйн горимын тулгуур ангиллуудыг ч тогтоожээ. Ёс зүйн менежмент өөр өөр байдлаар хийгдэж байгаа талаарх чиг хандлагын судалгааг зарим эрдэмтдийн тодорхойлсноор авч үзвэл:

Нэгд, телологик буюу шударга, зарчимч байдалд тулгуурласан хандлага⁷. Энэ нь зөв, сайн, үнэнч зан суртахуунд ач холбогдол өгч, ёс зүйн зөрчил дутагдалд ширүүлдэггүй буюу хатуу хариуцлага хүлээлгэх гэж төдийлөн шахаж шаарддаггүй тул төрийн албан хаагчдад ёс зүйн нарийн чанд дүрэм мөрдүүлэх гэж тулгадаггүй. Энэ тохиолдолд хувь хүн өөрөө хариуцлагаа ухамсарлан, дүгнэлт хийх, гэм буруугаа өөртөө хүлээх зэргээр ёс зүйг ухамсарлах талыг баримтлах чиглэл юм.

Хоёрт, дэг журмыг мөрдөх буюу дүрэм, журамд тулгуурласан хандлага. Энэ нь төрийн албан хаагчид төдийгүй аливаа мэргэжлийн үйл ажиллагаанд ихэнхидээ хуульчилсан, албан ёсны дүрэм журмыг нарийн чанд баримтлахыг шаардана. Ингэснээр ямар үүрэг гүйцэтгэх, юуг хийж болох, юуг хийж эс болохыг тогтоох, буруу буюу зөрчил доголдлыг илрүүлэн хариуцлага тооцохыг чухалчилна.

Эдгээр чиг хандлагуудаас төрийн захиргааны арга барилыг голлон хэрэглэдэг улс орнууд дүрэм журмыг дагаж мөрдөхөд чиглэсэн ёс зүйн чиглэлийг сонгон хэрэглэх нь тохиромжтой бол, удирдлага, зохион байгуулалтын арга барилыг хэрэглэдэг орнуудад телологикийн арга илүү нийцтэй гэж үздэг.

Авлигын түвшин бага нөхцөлд шударга ёсны зарчимд тулгуурласан менежмент буюу албан хаагчид өөрсдийн үйл ажиллагаанд шинэчлэлт хийх зориг, эрмэлзэл их байгаа тохиолдолд энэ нь хамгийн их амжилт дагуулах магадлалтай.

Гэтэл авлига өндөр түвшинтэй байгаа бол ёс зүйн хэм хэмжээ, стандарт сул буйн дохио тул хяналт, хариуцлагын хатуу тогтолцоо шаардлагатай бөгөөд дүрэм журамд тулгуурласан менежментийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай болно.

Америкийн Хойд Илинойн их сургуулийн профессор Мензел “төрийн албанд албан хаагчдын ёс зүй гол үнэт зүйл нь болж ирсэн”⁸-ийг тэмдэглэн хэлсэн байдаг бол, Их Британийн Ноттингхэмын Их сургуулийн профессор Хэйвүүд “ёс зүйгүй горим, авлига хоёр хөгжлөөр сул үндэстний шинж”⁹ гэж тодорхойлжээ. Тэгвэл ёс зүйн чиглэлээр дагнасан судлаачид (АНУ-ын төрийн захиргааны ёс зүйн албаны мэргэжилтэн Стюарт Гильман нар) эрх зүйн хүрээний тодорхой ёс зүйн дүрэм, ёс зүйн мэдлэг, ил тод мэдээлэл, нээлттэй шийдвэр, ёс зүйн зөрчилд тохирсон шийтгэл чухал болохыг цохон тэмдэглэж байна¹⁰.

⁷ OECD, *Ethics in the Public Service: Current Issues and Practice*. Public management occasional papers.#148 1966.p.59

⁸ Criag Johnson. *Meeting the ethical challenges of leadership; casting light or shadow*.SAGE Publications. 2012
Erskine May, *Parliamentary Practice*. London., Lexisnexis Butterworth, 2011

¹⁰ Gilman Stuart, *Ethics Codes and Codes of Conduct as a tool for promoting an ethical and professional public service: Comparative successes and lessons*, Washington DC., PREM/World Bank, 2005

Ийнхүү ёс зүйн хамааралыг үл тоомсорлон төрөөс нийгмийг удирдах боломж үндсэндээ үгүй болохыг хөгжингүй улс орнууд хэдийн ухамсарлаад эхэлчихсэнийг ажвал хөгжлийн төлөө, тунаж үлдэхийн төлөө тэмцэж буй манай мэт улс орнууд бусдын туулж өнгөрүүлсэн бартаат замыг дайралгүй тойрч, давталгүй алгасч гарахыг чармайх нь зүйтэй.

Нийгэмд нэн ялангуяа шилжилтийн нийгэмд дангаараа ноёрхсон ёс суртахуун гэж байдаггүй аж. Иймээс бие хүн бүр өөрийн гэсэн зан суртахууны тодорхой үнэлэмжээр л аливаа асуудалд ханддаг болжээ. Гэвч судлаачид хүмүүсийн үнэлэмж, баримжаалал нийгмийн хүрээнд буурч, бодгалийн үнэлэмжийн ач холбогдол улам бүр өсөх хандлагатай байгааг анхааруулах болжээ. Энэ үйл явцыг нэг талаар урьд өмнө нь хайхрахгүй уяж ирсэн бие хүний өөрийн үнэлэмж, бусдаас хараат бус байдал дээшилсэн гэдгээр тайлбарлаж болох бөгөөд амьдрал дээр ч хүмүүсийн өөрсдийгөө илэрхийлэх байдал нээлттэй чөлөөтэй болж, хувийн хүч, нөөц боломжоо дайчлах оролдлого, эрмэлзэл өсч байгаа нь бодитой билээ. Гэвч нөгөө талаар Монголчуудын хийгээд дорнын ард түмний ёс суртахууны уламжлалт хандлага, үнэт зүйлд тооцогдож ирсэн хамтач үзэл, нийгмийн харилцааны тогтвортой үндэс болох бат бөх гэр бүлийн тухай үнэлэмжүүд орхигдох буюу арын эгнээ рүү шилжих болж зүгээр нэг тохитой сайхан амьдрал биш, эд зүйлсийг шүтэн биширсэн, амьдралын цор ганц зорилго болгосон хэв маяг рүү шилжих хандлага ажиглагдах боллоо. Эд зүйлсийг хэт шүтсэн хэрэглээний сэтгэл зүй улмаар хэрэглээний үзэл суртал болох талтайг ч умартаж болохгүй.

Орчин үеийн Монголын нийгэмд ёс зүйн үзэл баримжаалалд нөлөөлөх сөрөг хандлагууд гарах болсныг доорх сэдвүүдийн хүрээнд хөндөн гаргахыг оролдоё.

- Эрх мэдэлтэй цөөнх
- Тогтворгүй төр
- “Үл мэдэгдэх” хууль
- “Идэвхигүй” сонгогчид,
- “Чадамжгүй” төр засаг“

Эрх мэдэлтэй цөөнх

Бодит байдал дээр төрийн алба хашигчид, тэр дундаа улс төрийн албан тушаалтнууд нийгэмд эрх дархтай давхраа болж хувирдаг. Нийт хүн амын тоотой харьцуулахад төдийлөн их биш мэт боловч улс төрийн өндөр албан тушаалтнууд, тэдгээрийн хүрээлэл хийгээд асуудлын цар хүрээ нь нийгэмд хангалттай сенсаац дэгдээх, хямралд хүргэхүйц байдлыг бий болгож чаддаг ажээ. Тухайлбал, Монгол улсад Ерөнхийлөгч, УИХ-ын гишүүд, Засгийн газрын гишүүд буюу сайд нар, Дээд Шүүхийн гишүүн, прокурор болон түүний орлогчид, Үндсэн хуулийн цэцийн гишүүдийг хамруулан нийтдээ 130 орчим төрийн өндөр албан тушаалтан байдгаас 90 гаруй нь улс төрийн өндөр албан тушаалтан байгаа нь нийт 2984 улс төрийн албан хаагчдын тоо ба хүн амын тоотой харьцуулахад хангалттай үзүүлэлт.¹¹ Гэтэл харахад төдий их биш эдгээр хүмүүс улс орны хэмжээний бодлогыг тодорхойлж, шийдвэр гаргах тул тэдгээрийн үйл ажиллагаанаас гарах алдаатай шийдвэр, оновчгүй, ойлгомжгүй хуулийн заалт, үйл байдал ёс суртахууны зохисгүй үйлдэл нийгэмд тогтворгүй байдал, хямрал авчирч болдгийг хорьдугаар тогтоол, өмч хувьчлал, үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлт, уул уурхай, ашигт малтмалын талаар төрөөс явуулах бодлого, хөрөнгө оруулалтын гэрээ, тогтвортой байдлын гэрээ зэрэг нийгэмд асуудал дагуулсан, улс орны хөгжилд хямралт байдлыг бий болгосон олон үйлдлээс харж болно.

Аль ч нийгэмд нийтлэг шинжтэй байдаг эрх мэдэл бүхий улс төрийн дээд давхаргынхны үйл ажиллагаа, ёс суртахууны асуудалд эрх зүйн төдийгүй ёс зүйн талаас нь үнэлэлт дүгнэлт өгөх, буруу зөвийг нь олон нийт ялгаж таних боломжтой байх ёстой. Төрийн албан хаагчдын хөрөнгө орлогын мэдүүлэг, сонирхолын зөрчлийн бүртгэл, тусгай хангамж, эрх мэдэлтэй холбоотой асуудал сөхөгдөхөд их л “даруухан мэдэлтэй, дундаж амьдралтай” энгийн нэгэн мэт харагдавч хэрэг дээрээ байдал огт өөр байх нь олонтаа. Хүссэн ч, эс хүссэн ч дэлхийн нийгээр төрд алба хаагчид нэн ялангуяа сонгуульт албан хаагчдад тавигдах нийтлэг шаардлага, стандартыг боловсруулан ил тод байдал, нээлттэй мэдээллийн давуу бөгөөд сайн талыг олж хэрэгжүүлээд эхэлсэн байхад бид ч мөн нийтийн жишгээр гэхдээ ололттой бөгөөд давуу талыг нь олж харсан тэр замаар хөгжих хэрэгтэй.

Ёс суртахууны аливаа үйлдлүүд нь хууль далайлган хүчлэх, төрөөс албадан захирах аргаар биш бие хүний ухамсар дээр тулгуурлан илэрдэг байвал зохилтой. Иймээс л төрийн албанд сонгон шалгаруулалтаар мэргэжлийн ур чадвар, мэдлэгийг шалгаж оруулахаас гадна хувийн зан төлөв, ёс суртахууны хэмжүүрийг ч оруулдаг байх нь зүйтэй. Гэтэл сонгуульт албан тушаалтанууд болон төрийн өндөр дээд албанд ажиллах хэнд ч энэ шалгуур хавьгүй өндөр байх ёстой атал үүнд анхаарал хандуулахгүй өдий хүрчээ.

Улс төрчид уг нь байнга олны шүүлт, шалгуур дор байж иргэд тэдэнд ёс зүйн өндөр шаардлага тавьдаг байх ёстой. Монголын нийгмийн харилцаанд өөрчлөлт авчирсан 1990 оноос хойш нийгмийн зүгээс өмч хувьчлал, банк санхүүгийн ноцтой зөрчлүүд, төрийн өмчийг завшин шамшигдуулсан, улс төрийн хүрээний авилга, нийгмийн хэмжээгээр гэмт хэрэг, халдлага өссөн зэрэг олон үйл явдлуудад ард иргэд дургүйцэл бухимдлаа илэрхийлэх болсон. Хүмүүс ядуу зүдүү амьдарч байгаагаасаа илүү нийгмийн гажуудсан ёс суртахуунд сэтгэл эмзэглэн, түүнийгээ Ерөнхийлөгч, засгийн газар, хууль тогтоогчдын хариуцлагатай холбон, тэвчишгүй тохиолдолд тэмцлийн олон хэлбэрийг сонгон эсэргүүцлээ илэрхийлэх болсны жишээг 2008 оны 7 сарын 1-ний үйл явдлаар тайлбарлаж болох байна.

¹¹ Төрийн албан хаагчийн бүрэлдэхүүн, хөдөлгөөний талаарх статистик тойм. УБ., 2014 оны 1 сарын 1-ний байдлаар /МУ-ын төрийн албаны зөвлөл/

Тогтворгүй төр

Монгол Улсын Засгийн газар 1990 оноос хойшхи 25 жилийн хугацаанд 14 удаа солигдсоноос үзэхэд дөрвөн жилийн бүрэн эрхийн хугацаатай засгийн газрын дундаж нас 2 жил хүрэхгүй болж байна. Үүний цаад шалтгаан яахын аргагүй улс төрийн болон удирдлагын ёс суртахууны гажуудалтай холбоотой бөгөөд улмаар төр засгийн үйл ажиллагааны залгамж чанар, тогтвортой байдал алдагдахын үндэс болж буйг тэмдэглэн хэлэх шаардлагатай.

Хүснэгт 1.

Монгол Улсын Ерөнхий сайд нар

№	Ерөнхий сайд	Ажилласан хугацаа	Алба хашиж байх үедээ харьяалагдаж байсан нам
1	Шаравын Гунгаадорж	1990/3/21 - 1990/9/11 /6сар/	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
2	Дашийн Бямбасүрэн	1990/9/11 - 1992/7/21 /2 жил орчим/	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
3	Пунцагийн Жасрай	1992/7/21 - 1996/7/19 /4 жил орчим/	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
4	Мэндсайханы Энхсайхан	1996/7/19 - 1998/4/23 /2 жил орчим/	МҮАН-МСДН-ын Ардчилсан Холбоо Эвсэл
5	Цахиагийн Элбэгдорж	1998/4/23 - 1998/12/9 /8 сар орчим/	МҮАН-МСДН-ын Ардчилсан Холбоо Эвсэл
6	Жанлавын Наранцацралт Ням-Осорын Туяа /үүрэг гүйцэтгэгч/	1998/12/9 - 1999/7/22 /8 сар орчим/	МҮАН-МСДН-ын Ардчилсан Холбоо Эвсэл
		1999/7/22 - 1999/7/30	
7	Ринчиннямын Амаржаргал	1999/7/30 - 2000/7/26 /1 жил/	МҮАН-МСДН-ын Ардчилсан Холбоо Эвсэл
8	Намбарын Энхбаяр	2000/7/26 - 2004/8/20 /4 жил/	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
9	Цахиагийн Элбэгдорж	2004/8/20 - 2006/1/13 /1 жил гаруй/	Эх Орон Ардчилал эвсэл
10	Миеэгомбын Энхболд	2006/1/25 - 2007/11/22 /2 жил орчим/	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
11	Санжаагийн Баяр	2007/11/22 - 2009/10/28 /2 жил орчим/	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
12	Сүхбаатарын Батболд	2009/10/29 - 2012/8/9 /3 жил/	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
13	Норовын Алтанхуяг	2012/8/9 - 2014/11/5 /2 жил орчим/	Ардчилсан Нам
14	Чимидийн Сайханбилэг	2014/11/15 - /1 жил гаруй/	Ардчилсан Нам

“Үл мэдэгдэх” хууль эрх зүй

1992 онд Үндсэн хуулийг шинэчлэн баталж, ардчилал, зах зээлд шилжсэн нь улс төр, эдийн засгийн утгаараа дэвшил болсон хэдий ч шилжилтийн үе дууссан гэхийн аргагүй, харин ч нийгмийн хямралт байдал гүнзгийрэн үргэлжилсээр хориод жил боллоо. Хуулиа дээдлэхийг эрхэм болгон эрх зүйт төрийг төлөвшүүлэхээр олон тооны хууль баталсан боловч нийгмийн дэг журмын гажуудал, ёс зүйн уналт улам даамжирч, хүний эрх, эрх чөлөөг тунхаглан эдийн засаг, санхүүгийн байдлыг сайжруулах талаар олон арга хэмжээ авсан ч удирдлагын нэр хүнд унаж, төрд итгэх итгэл алдагдаж байгааг ёс зүйн асуудлыг ойшоож үзээгүй, орхигдуулсаны үр дагавар гэж болно. 1990 оноос өмнө 190 орчим хуулиар улс орны асуудал, иргэдийн амьдралыг зохицуулаад ирсэн болэдүгээ 570 гаруй хуультай болжээ¹². Гэтэл эдгээр хуулийн хичнээн заалт нь иргэн таны амьдралд, хичнээн хэсэг нь Их Хурлын эрхэм гишүүний эрх үүргийн зохицуулалт болж байдгыг хангалттай сайн мэдэх хэсэг нь энэ хоёр бүлгийн аль алинд хангалтгүй гэдэгтэй маргах хүн үгүй биз ээ. Төр хуулиа хэрэгжүүлж, түмэн олон нь түүнийг хүндэтгэн сахидаг байж эрх зүйт төр оршин тогтнох ёстой.

¹² Монгол улсын хууль-574. Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем. <http://www.legalinfo.mn/>

“Идэвхигүй” сонгогчид

Засаглалын институциудийн үйл ажиллагааны уялдаа холбоо, үр дүнтэй байдалд өгөх иргэдийн үнэлгээ, төр засагт итгэл үзүүлэх иргэд сонгогчдын оролцоо, байр суурь “ёс зүйт төр”-ийг хэмжих нэг шалгуур юм. Тэгвэл сонгуулиас сонгуулийн хооронд иргэдийн оролцоо, улам бүр буурсаар байгаа бодит баримтыг бид бэлхэнээ мэднэ. 95,6 хувийн ирцтэй байсан 1992 оны Парламентын сонгуулиас хойш энэ үзүүлэлт тасралтгүй буурсаар 2012 оны сонгуульд иргэд 67,2 хувийн ирцтэй оролцсон. Энэ бол яахын аргагүй улс төрийн бодит оролцоог харуулдаг сонгуулийн идэвхи оролцоо буурч буйг харуулах үзүүлэлт мөн бөгөөд төрийн нэр хүнд унах, сонгуулийг булхай луйвар гэж үзэх иргэдийн хандлагын нэг илрэл гэж хэлэхээс өөр аргагүй.

“Чадамжгүй” төр засаг

Сант марал сангаас 2015 оны IV сард иргэдийн дунд явуулсан Политбарометрийн судалгаагаар Засгийн газрын үйл ажиллагаа сэтгэлд нийцэж буй талаар судлахад бараг нийцдэггүй-29,3%, огт нийцдэггүй 25,8 % буюу эдгээр эсрэг санал нийлээд 55,1 %, төр засгийн удирдлагын зүгээс нийгэм, улс төр, эдийн засгийн тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэж чадахгүй байгаа тохиолдлыг асуухад УБ хотоос санал асуулгад оролцсон иргэдийн 56,2% байнга, 28,6 олон удаа, 9,6 % нь заримдаа гэж хариулсныг нэгтгээд үзвэл төр засаг тулгамдсан асуудлыг шийдэж чадахгүй байна гэдэгт 94,4% нь санал нэгджээ¹³. Эндээс чадамжгүй төр засаг, ард түмний хүсэн хүлээсэн бодлого боловсруулж хэрэгжүүлж чадахгүй байна гэсэн тайлбар гарах бөгөөд засаглалын легитимчлэл алдагджээ гэдгийг харуулж байна. Төрд итгэх иргэдийн итгэл унаж, улс төрийн үйл явцад оролцох ард нийтийн идэвхи алдагдсан энэ цаг үеийг улс төрийн намуудын эрүүл бус өрсөлдөөн тэмцэл, жудаггүй үйлдэл, сонгуулийн бохир арга, технологи, хариуцлага-хяналтын тогтолцоо үгүй төрийн институциуд, эдийн засгийн хямрал, нийгэм-улс төрийн гацааг үүсгэж, төрийн албыг “төрлийн алба” болгож буртагласаны гор гэж үзэхээс өөр аргагүй.

Ийнхүү төрийн нэр хүнд унасан, төрийн үйл хэрэгт оролцох иргэдийн итгэл үнэмшил, бодит оролцоо буурсан, засаглалын институциуд тогтворгүй, авлига нийгмийг хамарсан хямралт шинж рүү шилжиж буй өнөөгийн нөхцөлд олон улсын жишигт буйтөрийн албан хаагчдын төдийгүй аливаа мэргэжлийн үйл ажиллагаанд хуульчилсан, албан ёсны дүрэм журмыг нарийн чанд баримтлахыг шаарддаг дүрэм, журамд тулгуурласан хандлагыг баримтлах зайлшгүй шаардлага нэгэнт бий болсон байна. Энэхүү шаардлагатай уялдуулан авч үзвэл төр шударга, ардчилсан, эрх зүйт төдийгүй ёс зүйтэй байх ёстой нь харагдаж байна. Үүний цаана төр нь ард түмнээ гэх нийгмийн баримжаалалтай байж, төрийн нэрээр ард түмнийг захирах бус байнга тэдний үгийг сонсож, ажлийн эцсийн үр дүнгээрээ иргэдийнхээ итгэл, дэмжлэгийг татдаг байх хэрэгтэй. Мөн төрийн бүтцэд нийгмийн хяналтыг бий болгох, төрийн болон улс төрийн эрх мэдлийг хөрөнгийн эрх мэдэлтэй нэгтгэхгүй байх зарчмыг хангаж ажиллах шаардлагатай. Төрийн өндөр албан тушаалтнуудын нийгэмдээ үйлчлэх үүргийг хуулиар тодорхойлдог төдийгүй ёс зүйн хэм хэмжээний хүрээнд багтаасан байх нь чухал. Төрийн албыг чиг үүргийн дагуу зүй зохистойгоор зохион байгуулах явдал төр, нийгмийн хоорондын, цаашлаад төрийн өөрийн дотоод олон зөрчлийг шийдвэрлэх боломжийг олгоно. Эцэстээ энэ нь төрийн ёс зүйн хэм хэмжээг зөв төлөвшүүлэхэд шийдвэрлэх ач холбогдолтой.

НОМ ЗҮЙ

1. Өлзийбаяр В. “Төрийн албаны манлайллын өөрчлөлт” И-гранд ХГ. УБ., 2009
2. П Рассель Б. “Эрх мэдэлтэн хийгээд бие хүмүүн”. УБ., 2012
3. Платон. “Төр Улс” Орч. Д.Отгонтуяа. УБ., 2005
4. Эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем. <http://www.legalinfo.mn/>
5. Сант Марал Сан. Политбарометр. 2015 оны 4 сар
6. Төрийн албан хаагчийн бүрэлдэхүүн, хөдөлгөөний талаарх статистик тойм. УБ., 2014
7. Criag Johnson. Meeting the ethical challenges of leadership; casting light or shadow. SAGE Publications. 2012
8. Erskine May: Parliamentary Practice. London., LexisNexis Butterworth, 2011
9. Gay Oonah. The Regulation of Parliamentary Standards-Comparative perspective. London. 2002
10. Gilman Stuart, Ethics Codes and Codes of Conduct as Tools for Promoting an Ethical and Professional Public Service: Comparative Successes and Lessons, Washington, DC., 2007
11. Inter-Parliamentary Union, and Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, “Human Rights: Handbook for Parliamentarians”, No.8, 2005
12. OECD, Ethics in the Public Service: Current Issues and Practice. Public management occasional papers. 1966

¹³ Сант Марал Сан. Политбарометр. 2015 оны 4 сар. <http://santmaral.mn/mn/publications/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80-2015-%D0%BE%D0%BD%D1%8B-4-%D1%81%D0%B0%D1%80>